

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 96 1975

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Recensioner av doktorsavhandlingar

Stina Hansson: »Bröllopslägrets skald och bärems». *En studie i Lucidors tillfällesdiktning*. (Akad. avh. Gbg.) Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. (Offsettryck.) 1975.

Som titeln anger, avser Stina Hanssons avhandling inte hela Lucidors produktion utan hans tillfällesdiktning, dvs. väsentligen gravskrifter och bröllopskrifter till bestämda adressater. Avgränsningen förefaller väl motiverad. Dels var ju tillfällespoesin en för tiden oerhört typisk genre; i KB och UUB finns ca 12 000 olika sådana skrifter från 1600-talet bevarade (47). Dels var Lucidor inte bara den kanske främste företrädaren för genren hos oss utan också en av de flitigaste. I Svenska Vitterhetssamfundets utgåva av hans samlade dikter fyller tillfällesskrifterna drygt tre fjärdedelar av textsidorna.

Avhandlingen syftar emellertid inte till någon heltäckande monografisk framställning av Lucidors tillfällesdiktning. Stina Hansson skisserar som bakgrund den traditionella bilden av Lucidor, som vi senast har fått den grundligt belyst i Sigbrit Swahns avhandling *Rykets förvandlingar. Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet* (1974): en bohem och vildfågel, en nackstöv individualist utan intresse av att ställa sig in hos samhällets mäktige för att säkra sin utkomst. Med utgångspunkt i den bilden ställer Stina Hansson nu frågan, om inte Lucidors tillfällespoesi trots allt till stor del kan ses som en medveten speciminering för att vinna överhetens uppskattning och därmed också någon avlönad befattning. Man får då erinra sig, att enligt tidens sätt att se poetiska färdigheter kunde väga ungefär lika tungt som andra, mera praktiska insikter som kvalifikation för olika tjänster inom förvaltningen.

Stina Hansson rör sig alltså med en närmast sociologisk frågeställning, och hennes metodiska grepp är anpassade till den. Först och främst kommer Lucidors egen biografi liksom personalia kring adressaterna för hans tillfällesskrifter att spela en stor roll. Det gäller att såvitt möjligt kartlägga hans position i det dåtida samhället, hans personliga relationer till skilda kategorier av medborgare. För det andra blir det av vikt att konfrontera hans poetiska praxis med de regler som fanns formulerade i tidens många handböcker i poetik och

retorik – speciellt i den mån de tar upp just tillfällespoesin och dess anpassning till adressaternas sociala status. Struntade han i såna regler, på grund av sin legendariska vårdslöshet, eller kan det tvärtom visas att han iakttog dem ganska noga?

Vad angår momentet biografica-personalia förklarar Stina Hansson, att hon har begränsat sin undersökning »till de uppgifter, som finns tillgängliga i tryckt litteratur (personhistorisk forskning och annan forskning av personhistoriskt intresse)». Hennes huvudkälla är uppenbarligen Fredrik Sandwalls kommentar till Vitterhetssamfundets utgåva, som är rik på personhistoriska upplysningar om tillfällesskrifternas adressater. Hon tänker sig emellertid, att arkivstudier »troligen kunnat ge ytterligare upplysningar» (7), men har avstått från sådana forskningar, eftersom hon ansett att de skulle ha fört långt från vad hon sett som huvudsyftet med sin undersökning. Stridit mot huvudsyftet hade de väl knappast gjort, eftersom just det personhistoriska har en avgörande vikt för att bestämma Lucidors relationer till sina adressater. Däremot kan man med skäl betvivla, att arkiven här skulle kunna ge något principiellt och väsentligt nytt. Stina Hanssons restriktion på denna punkt är kanske klok forskningsekonomi.

Det redovisas emellertid också ett par andra avskärmingar, som man har svårare för att acceptera. Sålunda säger sig Stina Hansson bara perifert ha kommit in på sådant »som rör *tillfällesskrifternas beroende av annan samtida litteratur, litterära lån, påverkningar, imitationer och översättningar*». Hon har vidare, »inom ramen för undersökningen», avstått från »att göra jämförelser mellan *Lucidors tillfällesskrifter och andra svenska författares*» (7). (En exkurs om Samuel Columbus' tillfällespoesi innebär ett avsteg från den principen, enligt min mening tacknämligt.)

Härtill måste väl ändå sägas, att den typ av komparativt studium som sålunda avvisas bör vara högst väsentlig just för att profilera Lucidors tillfällespoesi och hans speciella former för regelobservans, eller regelbrott. Stina Hansson hänvisar till att vår tillfällesdiktning från 1600-talet ännu är föga undersökt och »knappast alls ur de metodiska utgångspunkter» (7) hon själv har valt. Ingen kan heller begära, att hon för sitt eget syfte skulle ha tagit itu med de nyssnämnda ca 12 000 tillfälles-

skrifterna i KB och UUB. Men parollen behöver inte nödvändigtvis vara allt eller intet. Det finns här uppslag som tycks ligga så nära, att man knappast kan undgå att snubbla över dem. Det räcker att hålla sig till Sandwalls kommentar. För inte mindre än 9 av Lucidors inalles 38 gravskrifter anges, att det också finns en tryckt likpredikan bevarad: nr XI, XVI, XXIV, XXVI, XXXIII, XXXVI, XL, XLVI och XLVIII; i ett av dessa fall, XXXIII, antyder Sandwall ett både innehållsligt och verbalt nära samband mellan gravskrift och likpredikan. Det borde ha varit av intresse att se, hur Lucidor och respektive prästmän framställer samma ämne.

Sandwall ger emellertid också besked om att det finns en rad exempel på andra dikter vid samma tillfällen som Lucidors bidrag. Kommentaren nämner för gravskriften XXIV ytterligare »fem kväden på skilda språk av skilda förf.» (195) och för XL tre andra dikter, på tyska. Motsvarande gäller för flera bröllopsskrifter. I ett fall, XVIII, uppger Sandwall att till detta bröllop åtminstone »fem skaldar utom L. strängade sina lyror, blott av bevarade kväden att döma» (184). Vid sidan av Lucidors nr XXX föreligger vid samma tillfälle en annan bröllopsskrift »på god svensk hexameter» (222), av namngiven författare. Och hans nr XXXV gör sällskap med en dikt »aff Wänn vthi Gästebudzahlen» (253).

Detta poetiska jämförelsematerial, som alltså Sandwall direkt har pekat ut, är ju av mycket överkomligt omfång. Man tycker att det borde ha varit en närliggande, för att inte säga självklar uppgift för Stina Hansson att studera, hur några skrifter av Lucidor ter sig vid sidan av andra alster vid samma tillfälle. Visar han, exempelvis, som lärd och tränad yrkespoet en striktare tillämpning av poetikernas regler?

Jag tänker mig sålunda att det – just ur de aspekter som är viktigast för avhandlingen – kunde ha lönat sig att granska de med Lucidors tillfällesskrifter så att säga parallella likpredikningarna och dikterna. Resultatet av en sådan jämförelse må sedan bli intressant eller torftigt. Den borde i varje fall göras – och kunde gärna ha gjorts här av Stina Hansson.

Mindre väsentligt för hennes syfte är kanske ett annat komparativt grepp, som också hade varit möjligt att tillämpa. Lucidors främsta förebilder var de tyska barockpoeterna. Dels var hans skolgång och akademiska bildning så gott som helt tysk, dels har han för sina tillfällesskrifter knappast haft mycket att lära av några svenska föregångare; däremot blev han ju själv en efterbildad mästare i genren. Nu har Sandwall i en lång rad fall antecknat inte bara enstaka paralleller i tankegångar och stilgrepp mellan Lucidor och tyska poeter utan också gett prov på hur han nära ansluter sig till

bestämda dikter av dem. Det rör sig om hänvisningar till Martin Opitz, Paul Fleming, Andreas Gryphius och Daniel Casper von Lohenstein, för följande skrifter: XV (Gryphius), XXI (Fleming), XXV (Lohenstein), XXVIII (Fleming, Lohenstein), XLII (Fleming), XLIII (Fleming), XLVI (Fleming), XLVIII (Opitz), LXVI (Opitz).

Sandwall påpekar i sådana fall gärna summariskt, att Lucidor ofta utvecklar uppslagen på ett personligt sätt. Det kunde nu ha varit inte bara av rent stilistiskt intresse, om Stina Hansson åtminstone i något fall mer systematiskt hade granskat Lucidors behandling av dessa förlagor, som han tydligt valt med stor omsorg. Ändrade han åt det konkretiserande och drastiska hållet; i vad mån ersattes tysk lokalfärg med en typiskt svensk? När han som i nr XLVIII gör en fri bearbetning av Opitz' gravskrift över en hertiginna i Schlesien, med tillämpning på en svensk adelsdam, Catharina Uttermarck, företar han då justeringar med hänsyn till skillnaden i social nivå? Eventuella iakttagelser här saknar givetvis inte betydelse för uppfattningen av Lucidors förhållande till tidens poetiska regelsystem.

I de båda kapitlen »Produktion, ståndsfördelning» (18–21) och »Litterär marknad» (22–38) tillämpas ett för avhandlingen centralt metodiskt grepp. Lucidors inalles 64 adressatbestämda tillfällesskrifter – 38 gravskrifter, 22 bröllopsskrifter och 4 lyckönskningar – distribueras på mottagarkategorierna högadel, adel, präster och ofrälse. Fördelningen visar sig vara: högadel 18, adel 16, präster 2 och ofrälse 28. (20) Men för en noggrannare bestämning av syftet, eller syftena, med Lucidors tillfällespoesi urskiljer Stina Hansson några »tänkbara bekantskapskretsar av adressater» (32) – delvis redan inringade av Sandwall. Där finns som ett slags primärgrupp »fadderkretsen», dvs. den med anknytning till personer som ställde upp vid Lars Johanssons dop 1638. Mellan den kretsen och »bergslagskretsen» och »rådmanskretsen», liksom »tullarkretsen» och »Tyska-kyrkan-kretsen» finns det i sin tur inre förbindelser.

Det är uppenbart att Lucidor genom sin familj hade ett ganska rikt kontaktnät inom den solida borgerligheten. En stor del av hans tillfällespoesi kan också ses inte som brödskriveri utan som personligt betingade väntjänster av skalden. Men samtidigt kan skrifter till särskilt inflytelserika personer ha varit avsedda som en meritering, ett försök att fästa uppmärksamheten vid sina talanger. Ett sådant både-och är naturligtvis högst rimligt. Stina Hansson har gett goda skäl för sin konklusion; den är väl närmast en bekräftelse på vad man på förhand kunnat vänta: »Antagandet om två marknader, den ena bestående av vänner och bekanta personer ur lägre ståndsgrepp, den andra

av främmande och högt uppsatta personer, bekräftas av ståndsfördelningen» (38).

Som avslutning på avhandlingens del I, »Bakgrunder», presenteras i kapiteln »Poetik och retorik» (39–46) och »Poetik och tillfällesdiktning» (47–50) koncentrerat tidens diktteori, sådan den finns rikligen dokumenterad inte minst på tysk område. Den poetiska arbetsprocessens *inventio-dispositio-elocutio* redovisas. Inriktningen på funktionen betonas; dikten hade ett syfte. Vi får också en erinran om tidens tillämpning av den klassiska trestilsläran: låg stil, mellanstil, hög stil. Slutligen introduceras termen *decorum* 'det passande', med dess syftning på skilda aspekter av det litterära verket. Dels avsåg den anpassningen mellan ämne och uttrycksform, alltså en närmast stilistisk relation; dels anpassningen av hela dikten till den publik man hade i sikte, alltså en närmast social relation. Just den senare fick naturligtvis alldeles särskild vikt i tillfällesdiktningen med dess bestämda adressater, infogade i tidens noga reglerade sociala hierarki. *Decorum* är hela undersökningens nyckelbegrepp.

I avhandlingens del II, »Lucidors tillfälleskrifter och principen om decorum» (51–124), konfronteras denna hans poesi direkt med det system av regler som förut redovisats. För att företräda de båda huvudarterna i tillfällesgenren väljer Stina Hansson ut 8 gravskrifter och 7 bröllopskrifter, med fördelning på adressater i olika sociala kategorier. (Det rör sig sålunda om en fjärdedel av hela materialet.)

För gravskrifternas del undersöks inslaget av de tre huvudkomponenterna *laus* 'lovprisning (av den döde)', *luctus* 'sorg, klagan över dödsfallet' och *consolatio* 'tröst' (allmän, men ofta också riktad till de anhöriga). Här fanns det exempelvis rekommendationer för att man vid klagan över högt uppsatta personer borde vara återhållsam med argument, som väcker »känslsamhet och medlidande»; i gravskrifter över kvinnor och barn ansågs det däremot lämpligt med »en hög grad av känslfull klagan» (58). Lucidors poesi visar sig i stort sett väl motsvara poetikernas regler.

Som Stina Hansson påpekar, är det svårare att urskilja ett bestämt mönster i bröllopskrifterna, eftersom uppläggningsen av dem var långt mindre fixerad. Här gällde det ju heller inte att som i gravskrifterna göra bokslut över ett levnadslopp. Bilden av bröllopspoesin blir följaktligen mycket brokigare, även om också den självfallet arbetar med många schabloner i tematik och enskildheter.

Det begränsade urvalet av dikter för närmare analys – för gravskrifterna 8 av inalles 38 – gör att formerna för Lucidors tillfällespoesi i avhandlingen kan te sig enhetligare än de i själva verket är. Hela bredden av hans *inventio* kommer inte

fram. Där finns nämligen också verkligt udda inslag. Som exempel kan nämnas nr XXXIII, »Hela Världens PILGRIMS Färd», gravskrift över rådmannen Truls Kåhre. Denne hade företagit en märklig resa runt Medelhavet, och med sin pilgrimsfiktion inleder Lucidor nu en utförlig resejournal, som fångar honom helt för sin egen skull. De normala proportionerna av *laus*, *luctus* och *consolatio* i en gravskrift är här helt upphävda. I stort sett var det väl också så, att ju större konkreta kunskaper skalden hade om adressatens liv och verksamhet, desto självständigare och säregnare kunde han utforma sin dikt. De generella mönstren blev mer behövliga, när han måste koka soppa på en spik.

I avsnittet »Ideal och decorum» (91–101) behandlas på basis av hela materialet (alltså inte enbart de femton förut analyserade dikterna) aspekterna »Ätten», »Dygden», »Mytologin». Stina Hansson framhåller sålunda under den förstnämnda rubriken bl. a. en sådan till synes rätt självklar sak, som att ädel börd får en starkare tonvikt i dikter till adliga, även om också där höga anor bör ha sitt komplement i personliga dygder. I dikter till ofrälse adressater kan det däremot förekomma att vikten av förfädernas börd nedvärderas.

Huvudsynpunkten i »Dygden» är att »ståndstilhörigheten är en avgörande faktor då det gäller vilka dygder de omskrivna personerna sägs innehå» (92). Det kan väl i viss mån sägas vara något av en truisim, eftersom här verkligheten som sådan – och inte i första hand poetikernas regler – måste bli bestämmande för valet av dygder för adressaten. Men det är klart att mera litterärt-konventionella mönster också gör sig påminta: »Samtliga tre högadliga brudar prisas för sin skönhet, två av de fyra adliga men endast två av de femton ofrälse brudarna.» Det är knappast någon våghalsig förmodan, att »sneidfördelningen av denna egenskap hos de kvinnliga adressaterna kan sammanhånga med, att de höviskt-galanta idealen slagit igenom med större kraft i de högre ståndsgrupperna och att adressater ur dessa grupper därför ansågs böra få denna typ av beröm» (95).

Ett givande avsnitt ägnas åt »Mytologin». Som vanligt under denna epok förekommer det hos Lucidor, liksom hos exempelvis Stiernhielm, en viss inblandning från nordiskt håll i den eljest helt dominerande grekisk-romerska mytologin. Såvitt man kan se är sålunda Amor helt ersatt av Stiernhielms uppfinning Astrild, och Venus ofta av Frigga (Fröja); också Oden och Tor finns med på ett hörn.

Stina Hansson skiljer på mytologi i dekorativ funktion, som den ofta har i naturskildringar, och i symbolisk funktion, där den exempelvis får illustrera någon egenskap hos den omtalade. Om den

avidne fältmarskalken von der Linde (XXV) heter det sålunda, att »han Mars vti Feld / ok allstans Phoebus waar» (98).

I bruket av mytologi kan man, inte oväntat, avläsa mycket klara ståndsskillnader. Att de antika gudarna syrjer den döde gäller enligt Stina Hanssons iakttagelser fem högadliga och en adlig, men bara för en ofrälse. Jämförs med gudar – som i fallen von der Linde – gör sex högadliga, fyra adliga och en präst, men ingen ofrälse (99).

Ett intressant problem, som här har ställts och belysts, är förhållandet mellan antik mytologi och kristna inslag. Det pekas sålunda på »ganska halsbrytande sammanställningar av mytologiskt och kristet stoff» (97) – som när i en gravskrift ödesgudinnan Atropos får hålla det tal som för fram de kristna tankarna. På denna punkt förefaller det mig, som om det hade funnits underlag för en lite mer inträngande analys. Inte minst när det gäller Ödet, visar sig Lucidor ibland själv medveten om att hans formuleringar kan komma i konflikt med kristet tänkesätt. I en gravskrift (LIII) ägnas sålunda bortåt 100 av inalles 120 alexandriner åt en enda, rikt varierad polemik mot tron på Ödet, Lyckan. Det är hedningarna, heter det, som »Fortunen wrongwijst dyrka / Tilbidia Ödet / ell Lycksfalle / som en Slump / Förutan Ordsaaik är» (337⁶⁻⁷). Skalden gendriver här också utförligt astrologin, som han med karakteristiska antiteser och paradoxer kallar »wettig galenskap» och »kloksint tookerij» (339⁴⁷). När allt kommer omkring, är det ju ändå Gud som »skänker Ondt ok gått / aff Oransakligt Råd» (339⁵²).

I en annan gravskrift (LI) spelas de kristnas himmel ut mot antikens föreställningar om en säll tillvaro:

Lätt Hedna Skalder frijtt berömma *Tempe* Dalar /
Thet *Eliseske* Feltt / ok huad man elss om talar /
Ock håller rätt för Liufft / Själff *Eden* huar
han är /
Kan intet lijknas widh then Glädies-Ort /
som thär
Bebooss aff Ängel-Folck / (332⁸⁹⁻⁹³)

Överhuvud taget kunde Stina Hansson i denna del av avhandlingen gärna ha varit mera generös med att peka på olika genomgående motiv och *topoi*, typiska för genren – i varje fall sådan den ter sig i Lucidors praktik. Det är exempelvis frapperande, hur ofta han i gravskrifterna talar om avunden eller förtalet, inte sällan i antik stilsering som »*Momus* Laster-tand» (327⁷⁸) eller »*Theons* giftig Munn» (257⁸⁵). Det verkar som om denna avund, detta förtal i vår jordiska tillvaro som en ofrånkomlig skugga följde all förtjänst och framgång, ja själva dygden. Flera gånger påpekas särskilt, att den döde i sin himmel slipper detta

gissel: »Ey räds Hoon *Momus* haat / ey Siukdom / eller Soot» (LIII, 341¹¹⁰⁻¹¹), heter det om en död kvinna, och i en gravskrift över en ofrälse man sägs det om himlen: »Ey räddes någon thär / för *Theons* Laster Tand / Ock Aff-unds Munnens Taal» (LI, 333¹¹¹⁻¹²).

Också vissa detaljer i Lucidors *elocutio*, i hans språkbruk och ordskapande, kunde ha varit värda att uppmärksamma. Man fäster sig sålunda vid hans förkärlek för ordkonstellationen *saligt säll*, eller i ett ord *saligsäll*; uttrycket förekommer i åtminstone tio olika gravskrifter, exempelvis: »Then Salig-sälle Fruun haer Döden öfwerwunnet» (XLVIII); »Then Sahlig-Sälle kropp som nu til Grafwen bäres» (LX). Mera allmänt brukat kan det inte vara; det tycks sålunda inte ingå i Runius' vokabulär för gravskrifter. Betecknande nog är SAOB:s enda exempel på *saligsäll* ett av dem jag har noterat från Lucidor. Han har f. ö. också skapat en sorts profan pendang till detta ord med adjektivet *wärdslig-säl* (XXXIX). Man kan tydligen se *saligsäll* som ett emfatiskt epitet för just den himmelska saligheten.

Som ett litet inslag av *topos*-karaktär kunde också antecknas, att Lucidor gärna framhåller att de saligsälla döda i himlen utspisas med vad han kallar *himmelsbröd* eller *änglabröd*, dvs. manna, panis angelorum. Det gör han i åtminstone fem olika dikter (IV, V, VII, XXIV, XLII). Kanske är denna himmelska föda en motsvarighet till den antika gudavärldens nektar och ambrosia. Inte heller här finner man emellertid något exempel hos Runius.

Naturligtvis kommer Stina Hansson vid sin genomgång av enskilda dikter vid något tillfälle in på Lucidors trägna vitsande på adressaternas namn. För bröllopskriften nr XXIII (Utterklow-Boij) påpekar hon sålunda, att diktens »hela handling bärs upp av namnallusioner» (85) på brudparets namn – kanske i detta fall särskilt inbjudande. Greppet var accepterat och rekommenderat i genren, och Lucidor tillämpar det gärna. Om jag har räknat rätt, driver han denna sport med adressaternas namn i åtminstone åtta gravskrifter och fjorton bröllopskrifter. En viss Jacob Brandberg blir utsatt för sådant vitsande – på både *brand* och *berg* – såväl vid sitt bröllop den 18 juni 1672 som vid sin död den 11 augusti 1674.

Nu är ju intensiteten i dessa namnvisar mycket varierande; på det hela taget är de mycket mera diskret brukade i gravskrifterna. Ofta är det naturligtvis fråga om »punktvitsar» s. a. s. Men inte sällan, som i ovannämnda bröllopskrift till Utterklow-Boij, ger namnallusionerna upphov till en hel liten historia och blir sålunda av vikt för diktens utformning i stort. Greppet spelar en såpass stor roll hos Lucidor, att det gott kunde ha fått en lite mer ingående exemplifiering och analys i avhandlingen.

I avsnittet »Formell anordning och decorum» (102–12) redovisas sådana drag som titelsidornas utformning, flerspråkighet och versslag i tillfällespoesin. Det visar sig att Lucidor är noga med graderna i titulaturen. För att hålla sig till kvinnorna, så anges en högadlig på titelsidan alltid som *högvälboren* (någon gång *högboren*), en adlig som *välboren*; för ofrälse blir det i stället *äreboren*. Det förtjänar nämnas, att detta *äreboren* (på ett undantag när, Lucidors äldsta bevarade bröllopskrift) knyts till vartenda ofrälse kvinnonamn på titelsidorna, det må gälla bröllop eller begravning, jungfru eller fru. Som uteslutande kvinnligt och knuter till ofrälse adressater nämner Stina Hansson *dygdesam* (104). Uppgiften är lite ofullständig. Sålunda har detta *dygdesam* med sina inalles 4 fall en mycket mer frekvent synonym i *dygderik*, med 12 fall; en enda gång, i den nyss nämnda äldsta bröllopskriften, heter det i stället *dygdfäst*. Ingen ofrälse kvinna nämns någonsin i skrifttitlarna utan att kallas *dygderik* eller *dygdesam* – eller i ett fall alltså *dygdfäst*. Kombinationerna har tydligen stabiliserats snabbt. Det är enbart i sin första bröllopskrift som skalden talar om bruden som »Dygdfäst / Skönprisslige och Kysksinte Mö» (II). Inget av dessa tre epitet återkommer sedan på titelsidorna. Som enda komplettering till de ofrälse kvinnornas *äreboren* och *dygderik* (*dygdesam*) finner man ett par gånger *gudfruktig* (XIV, XLIV) och en gång *kysk* (LVI). Dessa båda senare epitet, likaväl som det långt vanligare *dygderik* (*dygdesam*), lyser helt med sin frånvaro i samband med damer av adel.

Under rubriken »Språkliga drag och decorum» behandlas bl. a. Lucidors påstådda språkliga slarv, främst då hans många avstympningar av ord. Det var professorn och smakdomaren Petrus Lagerlöfs (1648–99) kritiska omdöme, som kom att gå igen hos den ene efter den andre. Numera har väl just den kritiken av Lucidors språkbruk knappast någon aktualitet för forskarna. Stina Hansson har emellertid velat dels kartlägga hans »ordstympningar» mera systematiskt, dels konfrontera sina iakttagelser med tidens teori. Som material används svenskan i de åtta gravskrifter och sju bröllopskrifter, som tidigare har diagnosticerats till innehåll och uppbyggnad. Åtta skilda kategorier av ordstympningar ställs upp (116–18). Ätminstone från vår nutida utsiktspunkt rör det sig om högst olika grader av »stympningar» eller poetiska friheter. Där är t. ex. den vanliga elisionen av ett svagtonigt *e* i slutet av ett ord, då det följande börjar på vokal: »had' aldrig» (226⁸⁶); bortfall av slut-*e* i presensparticip: »liudand Röst» (350²¹); bortfall, i överensstämmelse med mellansvenskt uttal, av slut-*t* i vissa neutrala substantiv: »Fosterlande» (195¹²⁵). Märkligare ur vår synvinkel är väl ändelsebortfall vid samordning av ord: »Gran- ok Wenner» (300¹⁷; 'grannar och vänner'), »Wij will-

ok walla här» (227¹²⁰), som dock har rätt låg frekvens. Eller sammandragning av ett verb+*det*: »giör'et» (192¹⁰), »låter'et nu blifwa» (346¹¹⁴).

Uppgifterna om ordstympningarnas frekvens och fördelning på skilda kategorier visar sig vid en kontroll mycket tillförlitliga. Men vid en sådan genomgång upptäcker man också vissa svagheter i underlaget för statistiken. Den talrikast företrädde typen av ordstympningar (drygt 48 % av det totala antalet i gravskrifterna, drygt 42 % i bröllopskrifterna) är vad Stina Hansson kallar sammandragningar av verbformer. Kontrollexcerperingen ger nu besked om att enbart formerna *ha*, *har* och *bli*, *blir* (i st. f. *hava*, *haver* och *bliva*, *bliver*) svarar för minst hälften av fallen inom denna kategori, och därmed också för mellan en femtedel och en fjärdedel av samtliga »ordstympningar». Emellertid kan det starkt ifrågasättas, om dessa båda verb överhuvud taget borde ha medräknats. Mycket tyder på att de förkortade och numera allennärande formerna hade hunnit bli ganska normala i skriftspråket vid den tid det här rör sig om. Sålunda heter det i Elof Hellquists bok *Studier i 1600-talets svenska* (1902), som Stina Hansson inte har anlitat, att *bli*, *ha* och andra liknande förkortade former vinner burskap »under 1600-talets senare årtionden» (71). Både *blir* och *har* finns f. ö. representerade redan i Stiernhielms *Hercules*, som ju inte är någon världslost gestaltad text, och i Runius' tillfällespoesi dominerar de förkortade formerna helt.

När det gäller typen verb+*det* eller annat personligt pronomen, t. ex. »såg'en», säger Hellquist att sådana enklitiska former under 1600-talet »säkerligen» stod »en grad högre på rangskalan än nu» (97) och ingalunda inskränkte sig till talspråket. Det omdömet tycks bekräftas bl. a. av att typen är rätt vanlig i *Hercules*: »Kommeret aldrig igen»; »Glas haden i sijn hand»; »Här gåret an»; »Än året ett / som märkligt är». Den återfinns ofta hos Runius.

Trots vissa brister i urval och redovisning av Lucidors »ordstympningar», kanske mest beroende på att jämförelsematerial från andra diktare saknas, har Stina Hansson onekligen nått resultat med sin statistik. Med hänvisning till Samuel Columbus' *Ordeskötsel* (1674) kan hon fastslå att Lucidor, mätt med sin tids mått, ingalunda är någon onormal ordstympare. Hon har vidare ådagalagt, att det på den här punkten inte finns någon signifikant skillnad mellan gravskrifter och bröllopskrifter. Hade »ordstympningarna» ansetts världsösa eller vulgära, borde de ha varit betydligt sällsyntare i gravskrifternas mera högstämde diktion.

En mera krävande statistik – krävande på grund av enheternas mera svåravgränsade art – har Stina Hansson gett sig in på, när hon undersöker fre-

kvansen av vad hon kallar språkliga »konstfullheter», närmare bestämt sådana som kan definieras »på olika formella grunder» (119). Till dem hör bl. a. frågor, utrop, sammansatta epitet, paradoxer, antiteser, hopningar. Däremot utesluts figurer »som framför allt har med diktnens innehållsliga sida att göra» (119), exempelvis bildspråk, personifikation o. d. Ett prov på systematisk analys av en dikt enligt Stina Hanssons schema ges i bilaga 3. Där kan man i förbigående sagt också avläsa vissa svårigheter vid registreringen av »konstfullheter».

Men ett eller annat förbiseende, någon inkonsekvens, kan inte förrycka resultaten i stort. Sålunda visar en granskning av gravskrifternas alexandrinpartier klart, att antalet konstgrepp inte blir större, ju högre adressatens stånd är (121) – vilket man kanske skulle ha väntat. Inte heller tycks det »finnas något samband mellan arten av använda konstgrepp och adressaternas stånd», så som en tabell (122) får illustrera. Det kan med andra ord hävdas, att »socialt decorum inte ger några utslag vad gäller de språkliga konstfullheternas frekvens och fördelning» (123).

Däremot röjer sig markanta skillnader på ett par andra plan. Gravskrifternas alexandrinpartier har mer än dubbelt så många konstgrepp per rad – det är den använda måttenheten – som bröllopskrifternas. Det är alltså ett utslag av det högre stilläget i gravskrifterna. Dessutom visar den stikiska alexandrinversen – i tillfällespoesin Lucidors helt dominerande form – på det hela taget ungefär dubbelt så många konstfullheter som de strofiska partierna på andra versmått. Denna iakttagelse relaterar Stina Hansson till strofernas kortare versrader och tätare rim; där finns helt enkelt inte utrymme för lika mycket konstgrepp som i alexandrinerna. På den punkten kan hon hänvisa till motsvarande resultat i utländska undersökningar. Om hennes resultat godtas, får det vissa konsekvenser för dateringen av Lucidors visdiktning. Man har allmänt förlagt den delen av hans produktion till ett tidigare skede än tillfällespoesin, främst av det skälet att den inte visar så mycket konstgrepp, inte har »den påfallande barockprägel som hans senare diktning äger» (124) – ett citat från Carl Fehrman. Men olikheten skulle alltså kunna bero på versformen, på skillnaden mellan alexandrinens rymligare rader och visstrofernas kortare.

Emellertid finns det en hake med Stina Hanssons statistik på den här punkten, som om den inte helt undergräver hennes slutsats så i varje fall rubbar den rätt väsentligt. Haken ligger i måttenheten »per rad». Det är ju uppenbart att den tolvstaviga alexandrinraden i och för sig har plats för fler konstgrepp än strofpartiernas ofta avsevärt kortare rader. Frekvensen av konstgrepp borde alltså ha angetts inte i relation till antalet rader i dikterna utan till antalet *löpande ord*. Då hade gi-

vetvis skillnaden mellan versformerna blivit betydligt mindre, även om den sannolikt alltjämt framstått som fullt klar.

Den sista huvuddelen (III) i den »egentliga» avhandlingen (frånsett exkursen på 11 sidor om Columbus' tillfällesdiktning) ägnas »Giljarens kval – ett fall ur den poetiska praktiken» (125–46). Det rör sig alltså om den bröllopskrift, »Gilliare Kwaal», med vilken Lucidor oombedd uppvaktade det högadliga paret Conrad Gyllenstierna och Märta Christina Ulfsparre den 18 november 1669, och som ledde till att skalden av brudgummen drogs inför rätta och burades in. Stina Hansson redogör för de numera välkända omständigheterna kring denna process. Men i enlighet med huvudlinjen i sin avhandling inriktar hon sig på »Gilliare Kwaal och decorum». Hon vill undersöka »i vad mån åtalet mot bröllopskriften kan ses som en följd av de regler, som i den samtida poetiken uppställdes för bröllopskrifter» (132).

Nu är ju nästan hela dikten en ytterst drastisk skildring av en friares vedermödor, där Conrad Gyllenstierna på en rad punkter vädrade elakartade anspelningar på sig själv och sin brud. Med hänvisning till tidens poetikhandböcker visar Stina Hansson nu, att skriftens *inventio*, temat giljarens kval, »inte i och för sig bröt mot reglerna för hur man skriver bröllopsdikter» (133). Lucidor, som var i god form som sin egen försvarsadvokat, hade heller ingen svårighet att peka på förebilder för så gott som alla moment i temat.

Sedan granskas själva utförandet. Stina Hansson tar bl. a. upp frågan om ordstymplingar och konstaterar, att »Gilliare Kwaal» här företer värden som »liknar övriga undersökta bröllopskrifters» (139). Ungefär samma bild visar frekvensen av »konstfullheter» av den förut behandlade typen. »Det är egendomligt att konstatera», heter det, »att den låga och skämtsamma tonen i 'Gilliare Kwaal' inte har motverkat antalet formella konstfullheter» (140). Jag tror egentligen inte det är så egendomligt. Den sorts »konstfullheter» det här gäller överflödar också i dagligt tal, även om de där sällan anbringas i samma konstfulla mönster som i poesi.

Men nu var det ju säkert varken ordstymplingar eller en eventuell brist på konstgrepp i dikten som väckte Conrad Gyllenstiernas vrede. Orsaken var naturligtvis i stället det ovanligt lågkomiska utförandet, faktiskt unikt i Lucidors bröllopsdiktning och särskilt föregelseväckande vid ett högadligt bröllop med kungligheten som gäster. Sålunda är giljaren så tokig av svartsjuka, att om det finns »någon hyffs-lijk dräng» i huset där den tilltänkta bor, oroar han sig för att »hoon sin Låwen will för samma drängs skul kränkia». Ja, det går så långt »At han för Boleri förtänker Jomfruns bro'er». I

sin underdånighet och galenskap tvingas giljaren att prisa den tillbeddas här som »Gultrådar / Silki-lehnt / ok Astrilds widior», även om det faktiskt skulle vara »sträfft lijk Märre Tagel», och han måste tala om hennes kinders »Rooss och Lillior», »Fast Kijnbenen see vth / lijksom en skållad So».

Inför sådana i de uppuktades ögon uppenbara brott mot decorum kan testen på »ordstympnings- ar» och »konstfullheter» nog verka en aning överflödiga. Stina Hansson menar också att man när allt kommer omkring måste »ge kärandesidan formellt rätt i dess invändningar mot 'Gilliare Kwaal'» (144). Även om temat i och för sig var användbart för en dikt i genren, var det sällsynt illa anpassat till situationen, med sin bristande anknytning till de höga adressaterna: bortåt 200 rader lågkomik mot 20 rader ägnade en hyllning av brudparet. Någon ond avsikt kan man emellertid inte tillskriva Lucidor; en smädeskrift hade han inte velat presentera. Det hedrar domstolen att man insåg det och till sist frikände honom – visserligen med en »åthvarning at han här effter försikteligare förer sin penna».

Stina Hanssons målmedvetet och konsekvent genomförda undersökning har utan tvivel gett klarare konturer åt Lucidors tillfällesdiktning som tidstypisk poetisk genre. Avigsidan med hennes eljest föredömligt strikta inriktning på begreppet decorum är att andra väsentliga aspekter på ämnet har blivit något styvmoderligt behandlade. Här väntar henne nya uppgifter.

Peter Hallberg

Marie Louise Ramnefalk: *Tre lärodiktare. Studier i Harry Martinsons, Gunnar Ekelöfs och Karl Vennbergs lyrik*. Bo Cavefors Bokförlag (tr.ort Norrtälje) 1974.

Som genre har lärodikten fört ett tynande liv alltsedan 1700-talet. Själva termen lärodikt har använts mer ungefärligt om dikt med didaktiskt syfte från romantiken och framåt, utan några starkare genreindicerande anspråk. Vad Marie Louise Ramnefalk företar i sin avhandling är något så oväntat som ett försök att blåsa nytt liv i genrebegreppet för att göra det tillämpbart inom den moderna lyriken. Hennes studier i modern lärodiktning har på ett naturligt sätt kommit att inriktas på tre lyriker: Harry Martinson, Gunnar Ekelöf och Karl Vennberg.

Företaget visar sig vara utomordentligt svårt. Någon mer omfattande forskning om lärodikten som genre har inte bedrivits; det är till en ytterst exklusiv skara litteraturforskare som Marie Louise Ramnefalk ansluter sig. Det stöd hon fått

av tidigare forskning är alltså obetydligt, men för det historiska greppet om lärodiktens genre har hon ändå kunnat få mer hjälp om hon utnyttjat förefintlig forskning bättre, t. ex. dansken L. L. Albertsens avhandling *Das Lebrgedicht* (1967), som ger en allmän historik över genren för sitt huvudämne som är den antikiserande sakepiken i tysk 1700-talslitteratur. Nu har Marie Louise Ramnefalks lärodiktsbegrepp blivit onödigt svagt förankrat historiskt sett.

Avhandlingen inleds med en introducerande översikt över diverse lexikaliska försök att bestämma begreppet lärodikt – ett förvirrande och sakligt sett föga givande företag, som författarinnan också varit medveten om. Därefter följer en genomgång av lärodiktens ställning i klassisk och klassificerande poetik, som framför allt stöder sig på en kort men innehållsrik uppsats av Bernhard Fabian i volymen *Die nicht mehr schönen Künste* (1968). När sedan en definition på »modern lärodikt» – med utgångspunkt från i huvudsak kriterier som adressering till läsaren och generellt giltiga påståenden – lanseras, kommer den historiska bakgrunden att kännas otillräcklig. Man frågar sig om definitionen enbart gäller moderna lärodikter eller har en större räckvidd och vidare vad som hänt med lärodikten sedan 1700-talet. I själva verket torde det förhålla sig så att Marie Louise Ramnefalks lärodiktsbegrepp kommer att täcka även all äldre lärodiktning och gäller en litterär företeelse vanlig inte bara i den västerländska litteraturen utan även i de flesta andra kulturars litteratur: dikten som redskap att förmedla kunskaper, levnadserfarenheter och livsinsikter. Det hade här varit en stor fördel om det i avhandlingen bättre klargjorts att man beträffande förhållandena inom den äldre litteraturen kan skilja mellan vad som normalt inom den klassiska och klassicerande poetiken och inom den tunnsädda forskningen i ämnet kallas för lärodikt, nämligen »sakeposet», skrivet på hexameter och med ett relativt sett väl avgränsat ämnesinnehåll, och dikter inom praktiskt taget alla övriga genrer med ett mer eller mindre uttalat didaktiskt syfte i inriktningen på att förmedla kollektiva eller vanligare privata insikter om livets villkor och sakernas tillstånd. Den egentliga lärodiktsgenren, det är det breda flödet av sakepik i antik och klassicerande litteratur: Hesiodos' *Theogonia* och *Verk och dagar*, Empedokles' kosmogoniska fragment, Lucretius' *De rerum natura*, Vergilius' *Georgica*, Horatius' *Ars poetica*, Ovidius' versifierade handbok i kärlekskonsten etc. Det är denna genre som av Aristoteles utstöter ur den konstnärliga diktens räjong, eftersom den inte var mimetisk till sin karaktär, en åtgärd som kunde föranleda en diskussion inom renässansens litteraturkritik om huruvida Vergilius var diktare när han skrev *Eneiden* men inte diktare när han skrev